

Závěrem. Autorky podaly výborný přehled tří směrů DA a jejich hlavních témat. Problém jejich koncepcí kritického sociálního výzkumu vidím v tom, že sice konstatují principiální nahodilost vědeckého poznání a jsou si dobře vědomy toho, že si věda musí své místo vyjednat ve veřejné diskusi, ale současně se spokojují s dost neproblematickou charakteristikou vědeckého provozu jako dodržování obecně sdílených standardů. Navrhovanou koncepcí jako celek však problematizuje především to, že se v teoretickém rámci pro **kritický** sociální výzkum našlo místo pro koncept moci.

Jiří Homoláč

Reiner Keller: *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*
Wiesbaden, VS Verlag 2004, 127 s.

„V sociálních vědách převládá obecný konsensus, že vztah člověka ke světu je zprostředkován kolektivními symbolickými významovými systémy nebo vědomostními pořádky. Rozdílná paradigmatata se liší teoretickými, metodologickými a empirickými přístupy. V analýzách společenských významů vědění a symbolických pořádků získaly v posledních desetiletích pojmy diskurz, teorie diskurzu a analýza diskurzu enormní význam.“ Těmito slovy začíná útlá publikace Reinera Kellera, a jestliže se během jednoho roku dočkala hned dvou vydání, je zcela na místě se ptát, zda i ona má enormní význam v knižní produkci studií diskurzu, tedy „diskurzu o diskurzu“.

Jakkoliv většina definic charakterizuje studia diskurzu (discourse studies) coby multidisciplinární pole s různými zdroji teorií diskurzu a stejně tak četnými metodami analýz diskurzu, můžeme vysledovat zhruba dva základní proudy, byť s poukazem na lingvistický obrat v sociálních vědách dochází k jejich míšení a překrývání. Např. v rozdělení Alastaira Pennycooka je první koncepce charakterizována chápáním diskurzu jako in-

stance jazyka, soustředěním na vztah mezi formou a funkcí a zejména na to, jak jsou konstruovány významy mezi větami a nad úrovní vět. V druhé koncepci je směr opačný – užití jazyka je zde instancí diskurzu. Němečtí autoři, včetně Kellera, kteří vycházejí spíše z druhé koncepce, se k ní často hlásí pojmenováním svého oboru coby foucaultovské analýzy diskurzu. Související slova Stuarta Halla o Foucaultovi, zabývajícím se nikoliv jazykem a produkcí významů, nýbrž mnohem širšími koncepty diskurzu, systémů reprezentace a produkce vědění, zřetelně poukazují i na druhý pramen Kellerova pojetí teorie diskurzu. Právě u interpretativně-hermeneutické sociologie vědění (Peter L. Berger/Thomas Luckmann – Barney G. Glaser/Anselm L. Strauss) začíná Kellerova cesta od metodicky strohého Foucaulta k propracované sadě nástrojů kvalitativních analýz (recenzovaná publikace vychází v řadě *Qualitative Sozialforschung*) a z foucaultovské analýzy diskurzu se u Kellera postupně stává Wissenssoziologie Diskursanalyse.

Ještě než stejnojmenná podkapitola uzavře „teoretičtější“ část publikace zhruba v její polovině, je čtenář svižně seznámen s Kellerovou konceptualizací historie pojmu diskurz a různými přístupy k jeho analýzám. Z lingvistické tradice vycházející analytické přístupy Keller shrnuje v podkapitolách 2.2 „discourse analysis“ a 2.3 „(Korpus) Linguistisch-historische Diskursanalysen“, aby možná záměrně dal vyniknout kontrastnímu rozdílu, s jakým k analyzování diskurzu přistupují analytici soustředění do podkapitoly 2.3 „Critical Discourse Analysis/Kritische Diskursanalyse“. Již titulky naznačuje, že v této syntetizující podkapitole si Keller všimá i rozdílu mezi „hlavním proudem CDA“ (Norman Fairclough, Teun van Dijk, Ruth Wodak(ová)) a německými kritickými analytiky Jürgenem Linkem a Siegfriedem Jägerem (a dalšími spolupracovníky z duisburského Institutu pro jazykový a sociální výzkum). Na podkapitole, v níž se poprvé objevily i boxy s přehledy konkrétních analytických postupů, navazuje opět teoretizující 2.5 „Kulturalische

Diskursanalyse“ (Pierre Bourdieu, William A. Gamson) a překvapivě až zde přichází na řadu přehledová podkapitola 2.6 „Diskurs-theorien“ (Michel Foucault – Ernesto Laclau/Chantal Mouffe(ová) – John Fiske/Stuart Hall).

První díl publikace, tedy úvod a druhá kapitola („Ansätze der Diskursforschung“), by se tak dal shrnout jako přehled teoretických východisek/zdrojů pro praktický výzkum diskurzu, kterému se věnují navazující kapitoly. Tento díl je zpracovaný přehledně, text každé podkapitoly doplňují graficky oddělené oddíly s klíčovými citacemi a uzavírají ho přehledy základní literatury. Pochopitelně by bylo možné vznést řadu tradičních výhrad – že něco chybí (Keller například opomíjí Dietera Prokopa, jehož katalog otázek pro ideokritickou analýzu ze sedmdesátých let považuje např. Heinz Bonfadelli za základní zdroj německých analýz diskurzu), že míra pozornosti určitému autorovi či směru je ve srovnání s jeho významem v rámci disciplíny příliš malá (pakliže budeme brát množství textu jako indikátor důležitosti, pak např. Teun van Dijk v rámci CDA a CDA v rámci DA) nebo naopak příliš velká (Keller si samozřejmě nedovolí ignorovat Habermase, nicméně celá jemu věnovaná stránka je uvozena slovem Exkurs a obsahuje i konstatování, že „s výzkumem diskurzu má Habermasův přístup málo společného“, s. 18). Tyto logické námitky lze však stejně logicky odbyť konstatováním, že jde o přehled autorský – především Kellerův, ale celý první díl lze brát jako výťah z *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse* (resp. jejího prvního svazku, *Theorien und Methoden*), kterou Keller zpracoval spolu se svými kolegy (Andreas Hirsland, Werner Schneider, Willy Viehöfer) z augsburské univerzity, po Duisburgu druhém centru analýz diskurzu v Německu (ostatně obě publikace – jak kolektivní *Handbuch*, tak Kellerův *Diskursforschung* – se dočkaly v německých odborných časopisech společných recenzí).

Ještě než Keller začne se svým praktickým návodem v dalších kapitolách (opět zhruba odpovídají značně zhuštěnému druhému svazku *Handbuch: Forschungspraxis*), snaží se

převést všechny dříve uvedené teoretické přístupy na nejnižšího možného společného jmenovatele, kterýžto krok má zřejmě i přelomenout rozdíl mezi vnitřní mnohostí až růzností teoretických přístupů a jednotností a univerzálností dále nabízených empirických prvků. Odkazuje zde na dříve uvedené (s. 8) minimální společné rysy v heterogenní množině možných teorií a analýz diskurzu, které se všechny podle něj

- zabývají reálným užíváním jazyka (v psané či mluvené formě) a jiných symbolických forem ve společenských praktikách,
- zdůrazňují, že při praktickém užívání znaků je význam fenoménů sociálně konstruován a tyto jsou tím ve společenské realitě konstituovány,
- postulují, že jednotlivé interpretační nabídky je třeba chápat jako části obsáhlé struktury diskurzu, která je dočasně skrze specifické institucionálně-organizační kontexty vytvořena a stabilizována,
- vycházejí z toho, že užití symbolických pořádků podléhá rekonstruovatelným pravidlům myšlení a jednání“.

Následujících zhruba padesát stran druhého dílu rozdělil autor do čtyř kapitol: 3. „Výzkumný proces“, 4. „Pracovní postup“, 5. „Detailní analýza dat“ a 6. „Od detailní analýzy dat k souhrnným výsledkům“, opět rozčleněných do přehledných podkapitol s řadou příkladů a odkazů. Obecná výhrada odkazující opět k individuálnímu autorství nabývá u empirické části publikace většího významu – jakkoliv se předkládané postupy vydávají za univerzální (jak ve správnosti a jedinečnosti, tak i v aplikacích), jde stále pouze o Kellerův projekt analýzy diskurzu – *Wisenssoziologische Diskursanalyse*. Ojedinelá poznámka ve stejnojmenné kapitole 2.7 („následující kapitoly se orientují na tento program“, s. 59) je možná až příliš drobná. A tak zatímco je poststrukturalistický teoretik se svými přístupy k analýze diskurzu diskriminován již v nastavení výzkumného procesu, analytik hodlající využít především předkládané empirické postupy získává po

dežření, až když si je krok za krokem osvojuje. Zatímco o obecné platnosti a využitelnosti prvních kroků na empirickém poli netřeba pochybovat („slovník analýz diskurzu“ na s. 64–65 lze považovat za jeden z vrcholů předkládané publikace), překvapí např. malá integrace pracovních postupů *frame-analysis* (příp. *script-* nebo *scenario-analysis*), argumentačních a narativních analýz, v jiných typech analýz diskurzu zhusta využívaných. Technicistní Keller rovněž zapomíná na kritické teorie; úzký vztah ideologie–diskurz, tj. hlavní východisko kritických analýz diskurzu, zde v empirické podobě takřka neožívá. Závěr empirického procesu, ona již v základních tezích zmíněná „rekonstrukce diskurzu“ (a vskutku zásadní otázka – není pokus o rekonstrukci „starého“ vždy jen konstrukcí „nového“?), je čistě Kellerovým projektem, o čemž ostatně svědčí i závěrečné ilustrační příklady v publikaci pocházející už jen z výzkumů provedených samotným Kellerem (resp. jeho kolegy). V předchozích kapitolách byly ilustrační příklady vybírány z daleko rozmanitější palety výzkumů, přičemž výběrem autor jistě jen sledoval cíl ukázat tu nejnávodnější aplikaci převzatých empirických postupů (jako např. využití otevřeného, axiálního a selektivního kódování zakotvené teorie u Stefana Titschera et al. nebo memopoznámek u Reiner Diaz-Bona, s. 102–103) v rámci analýzy diskurzu. Bylo by však možné se ptát, zda disproporce mezi rozličností ukázek v základní fázi výzkumu a jen augsburgským původem příkladů ve finální fázi výzkumu nesvědčí o snaze podpořit dojem univerzálnosti jednoho zde nabízeného metodologického systému, či zda nejde přímo o důkaz, že tak komplexní výzkum se všemi Kellerem nabízenými kroky lze provést jen těžko (a že s trochou nadsázky by se z analýzy textů coby fragmentů diskurzu, seskupených kolem i té nejaktuálnější diskurzivní události, stala v průběhu výzkumu historická DA).

Výše zmíněnými výhradami však nehodlám pochybovat o přínosnosti a využitelnosti předkládané publikace. V německé so-

ciální vědě lze od devadesátých let vysledovat zintenzivnění prací na empirické metodologii pro sociálněvědní analýzy diskurzu, což je reakce na předchozí produkci spíše teoretických prací pod hlavičkou DA, a předkládaná kniha se dá chápat jako vyústění tohoto procesu. Jako taková byla přijata pozitivně a recenze v *Soziologische Revue* končí přesvědčením, že „tento dobrý souhrn svou přehlednou strukturou, precizním provedením a obsáhlou bibliografií přinese velký užitek nejen debutantům oboru“ (Angermüller, Johannes. 2005. „Doppelbesprechung. Diskursanalyse – ein Ansatz für die interpretativ-hermeneutische Wissenssoziologie?“ *Soziologische Revue* 18 (1): 29–33).

Fungování diskurzů v sociálních praktkách ústí podle Normana Fairclougha v konstituování dalších diskurzů, stylů a žánrů. Budeme-li se na předkládaný Kellerův text dívat „diskurzivně“, pak se v rámci „diskurzu o diskurzu“ jedná o mimořádně zdařilou realizaci a reprodukci. Užitečnost této publikace je v přímém vztahu s očekáváními kladebnými na produkci odborné literatury jako žánrově specifické sociální praktiky. Jestliže odborná nakladatelství v posledních letech zásobují knihkupectví obsáhlými sborníky základních teoretických textů k analýze diskurzu, aspirujícími stát se jejími „biblemi“, tím spíš vynikne přínos sporadicky se vyskytující „kuchařky“. Fakt, že ta Kellerova je produktem německého prostředí, může český čtenář ve světě anglofonní dominance interpretovat pozitivně: v češtině by analogickou práci nenašel, ale i hledání příručky obdobných parametrů v angličtině by byl docela problém.

Jan Křeček

Norman Fairclough: *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*

London, New York, Routledge 2003, 270 s.

Norman Fairclough, emeritní profesor univerzity v britském Lancasteru, dnes patří k nejznámějším představitelům „kritické analýzy